

GÁLDU ČÁLA

Tidsskrift for urfolks rettigheter Nr. 3/2005

FORNORSKINGA AV SAMENE

– hvorfor, hvordan og hvilke følger?

Av Henry Minde

Fornorskinga av samene

– hvorfor, hvordan og hvilke følger?

Av: Henry Minde

Gáldu Čála – Tidsskrift for urfolks rettigheter Nr. 3/2005
Redaktør: Magne Ove Varsi

Fornorskinga av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger?
Forfatter: Henry Minde

© Henry Minde og Gáldu – Kompetansesenteret for urfolks rettigheter
Guovdageaidnu/Kautokeino 2005-2012

Redaksjon: Janne Hansen, Heidi Salmi og Siljá Somby
Grafisk produksjon: Elle Kirste Porsanger, Alfabehta Grafiske, Deatnu/Tana
Forsidefoto: Sverre A. Børretzen/Aktuell/Scanpix
Forfatterbilde: Ole Magnus Rapp/Aftenposten/Scanpix
Trykk: Fagtrykk AS, Alta
2. utgave 2012

Redaksjonens adresse:
Gáldu – kompetansesenteret for urfolks rettigheter
N-9520 Guovdageaidnu/Kautokeino
Telefon: +47 78 44 84 00 Faks: +47 78 44 84 02
E-post: galdud@galdud.org
www.galdud.org

ISBN: 978-82-8144-062-3
ISSN 1504-4270

Oppfatninger og konklusjoner som kommer til uttrykk i denne publikasjonen representerer nødvendigvis ikke synet til
Gáldu – Kompetansesenteret for urfolks rettigheter.

Forord

I mai 2002 drøftet Sametinget i Norge et forslag fremlagt av regjeringen om å etablere et fond for det samiske folk. Fondet er ment å fungere som et forlik/forsoning og som kompensasjon for statens tidligere fornorskings- (assimilerings-) politikk. I forbindelse med denne saken og som et bakgrunns-essay, ble denne artikkelen opprinnelig skrevet. Målet med artikkelen var å presentere den kunnskapen man til nå har om minoritetspolitikken overfor samene (1850-1980). Artikkelen viser at det på den ene siden er gjort mye for å forklare de politiske aspektene ved fornorskingen av samene og kvenene. Man kan konkludere med at statens arbeid for å få samene til å glemme språket sitt og endre de grunnleggende verdier i sin kultur og nasjonale identitet har vært omfattende og langvarig. På den annen side har det i liten grad vært forsket på konsekvensene, både økonomiske og sosial-psykologiske, for ofrene for denne politikken. De få nye kildene man har om samiske barns møte med skolesystemet blir brukt for å drøfte metodologi og etiske problemer i studiet av følgene av møtet mellom en dominant kultur og en minoritetskultur.

Magne Ove Varsi

Direktør

Kompetansesenteret for urfolks rettigheter

Innhold

Forord	3
Fornorskinga av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger	5
INNLEDNING Den historiske bakgrunnen.....	5
Forskningshistoria.....	6
Institusjonelle og politiske studier.....	6
Studier av kulturelle og sosio-økonomiske konsekvenser	6
Faser, motiv og innhold i fornorskingspolitikken ³	7
Overgangsfasen, ca. 1850-1870.....	7
Konsolideringsfasen, ca 1870-1905.....	8
Kulminasjonsfasen: Ca. 1905-1950.....	10
Avviklingsfasen: Ca. 1950-1980	11
Fornorskingspolitikken virkninger	12
Hva var følgene for folks identitet og selvfølelse?.....	13
Innføring av en ny pedagogisk metode – en episode.....	13
Elevenes «mestring» av endringene i skolen	14
Den samiske smerten	16
Avsluttende kommentarer	18
Litteraturliste:	19

Fornorskinga av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger¹

«Hvis det har tatt 100 år å fornorske sjøsamene, så tar det kanskje 100 år å gjøre oss til samer igjen?»

(Beate Hårstad Jensen (29), Dagbladet 28.07. 2001)

INNLEDNING

Den historiske bakgrunnen

Minoritetspolitikken overfor samene var i Norge lenge ensbetydende med fornorskingspolitikk. Både historisk- og i nåtidsperspektiv ser vi at dette sammenfall utgjør en egen utviklingsfase, en egen epoke i samisk historie. Fornorskingspolitikken forstått som en periode, strekker seg fra ca. 1850 og strakte seg fram mot ca. 1980. Periodens begynnelse og avslutning kan knyttes til to hendelser, begge hadde et materielt innhold, men fikk også en sterk symbolverdi. Den første var opprettelsen av *Finnfondet* i 1851. Det var en budsjettpost som Stortinget opprettet for å iverksette et språk- og kulturskifte. Den andre var *Altasaken* 1979-81 som ble et symbol for samenes kamp mot kulturell diskriminering og for kollektiv respekt, for politiske selvstyre og for materielle rettigheter.

De fleste mennesker som vokste opp i språkblandede områder i Nord-Norge fra midten av 1800-tallet og langt inn i etterkrigstida, kunne ha fortalt sin egen spesielle historie om fornorskinga. Innen min tilmålte ramme skal jeg først gi en kort historiefaglig sammenfatning av den norske stats bestrebelser for i over en 100 års periode å assimilere det samiske – og det kvenske – folket. Deretter skal jeg reise spørsmålet om hvilke følger det fikk for det samiske folks selvforståelse og identitet. Fornorskingspolitikken ble introdusert innen kultursektoren som det er sagt «*med skolen som slagmark og lærerne som frontsoldater*» (Niemi 1997:268). Det tema som kom i fokus var dermed *språket*. Det ble et mål på og et symbol for fornorskingspolitikken fallitt eller suksess. Flere samfunnssektorer ble utover 1900-tallet trukket inn.

Et særmerke med denne politikken kom til å bli den institusjonelle samordninga av de ulike sektorenes innsats. Jeg har likevel valgt å konsentrere meg om skole- og språkpolitikken. Delvis av plassmessige hensyn, men først og fremst fordi man innafor denne sektoren i en viss grad kan dokumentere de langsiktige følger for de menneskene politikken gjaldt for. Dessuten ble *skolen* i løpet av 1800-tallet hjørnesteinen i styringen av enhver nasjonalstat (jfr. Edvardsen 1992).

Slik de historiske realiteter utviklet seg, er det nødvendig å se fornorskinga av samene i et sammenliknende perspektiv, spesielt i forhold til det kvenske folket. Samene og kvenene framsto i denne perioden som klart distinkte folkegrupper og bodde stedvis så konsentrert, at deres eksistens ble oppfattet som et problem som krevde en særskilt nasjonal politikk. Gjennomslaget for assimilasjonspolitikken var ikke enestående i verden utover 1800-tallet. Rett over grensen i Finland ble tilløp til en slik politikk kalt for «russifisering», lenger bort i Mellom-Europa gikk det habsburgske rikets harmoniseringspolitikk under navnet «germanisering» og langt borte i USA omtalte man den ikke-voldelige politikken overfor indianerne for «amerikanisering». Assimilasjonspolitikken var med andre ord uløselig knyttet til framveksten av sterke nasjonalstater. Det var altså ikke oppkomsten og eksistensen av en assimilasjonspolitik som atskilte Norge fra andre stater, men den målbevisste, kontinuerlige og langvarige utførelsen av den. Det er det som gjør den historiske arven av fornorskingspolitikken moralsk besværlig og politisk betent den dag i dag.

¹ Denne artikkelen ble skrevet som et bakgrunnsnotat for (det norske) Sametinget til møtet 27.-31. mai 2002, sak 23/02: *Samefolkets fond*.

Forskningshistoria

Denne framstillinga og diskusjonen vil nødvendigvis avspeile dagens forsknings-situasjon, men den vil også rette søkelyset mot sider av fornorskinga som vi i dag vet forbausende lite om.

Institusjonelle og politiske studier

Det var lærere og pedagoger som først ble opptatt av fornorsking som et faglig interessant studiefelt. Det var ikke mer enn man kunne vente. For det første hadde lærerstanden vært de sentrale myndigheter håndgangne menn i prosessen, de hadde med andre ord vært sentrale aktører og hadde hatt en rolle som etter hvert ble mer og mer omdebattert. Dernest sto språk, skole og kristen oppseding sentralt i fokus under prosessen. Dette var sentrale tema i utdanningen av lærere i Norge fra midten av det 19. århundrede. Og sluttlig var det arven etter venstrestatens dannelses- og nasjonsbyggingsperspektiv som lenge dominerte de historiske framstillingene av den. Etter 2. verdenskrig og Holocaust begynte forskere etter hvert å dreie oppmerksomheten over på andre ideologiske motiver og samfunnsmessige prosesser. Man fikk øye på de sosialdarwinistiske innslag og rasemessige overtoner som dannet bakteppe for den tidligere politikken – og forskningen. Problemene skolen møtte i samiske områder, ble nå ikke lenger begrenset til et språklig spørsmål som kunne løses med mer raffinerte pedagogiske knep. Problemet måtte studeres i lys av sosiale prosesser både innafor og utafør skolehuset. Det store bidraget på dette feltet var Anton Hoëms doktoravhandling, trykt i 1976. Han viste detaljert hvordan statsmakten ennå på 1960-tallet gjennom skoleverket hadde beholdt en omfattende og dyptgående kontroll over det samiske samfunnet.

Historikerne kom sent inn i bildet på dette forskningsfeltet og det store bidraget kom med en overraskende innfallsvinkel – sett med pedagogenes øyne. Under den kalde krigens periode skjøv Knut Einar Eriksen og Einar Niemi det sikkerhetspolitiske motiv for første gang i forgrunnen i monografien *Den finske fare*, fra 1981. De mente det var sikkerhetspolitikken som

forklarte den særegne utformning som den norske minoritetspolitikken fikk, både i innhold, omgang og dybde, så vel som i kontinuitet og konsistens. Min framstilling av den norske politikken overfor samene i tida 1850-1940 vil i stor grad bygge på Eriksens og Niemis bok, men i en viss grad supplert og modifisert med senere historisk forskning.

Studier av kulturelle og sosio-økonomiske konsekvenser

Mens minoritetspolitikken i seg selv har blitt viet markant oppmerksomhet, så har de kulturelle og sosio-økonomiske *konsekvensene* av fornorskingspolitikken fått langt mindre oppmerksomhet, selv om temaet er omhandlet i flere større arbeider og vitenskapelige artikler, især på et teoretisk, metodisk og generelt plan. Vi finner interessante observasjoner og analyser i lokalsamfunnsmonografier fra Johs. Falkenbergs Laksefjordsstudie alt fra 1941 til Ivar Bjørklunds Kvænagenshistorie fra 1985. Hos Bjørklund er fornorskinga en hovedårsak for den etniske rensing som tilsynelatende fant sted, dokumentert av tall hentet fra Statistisk Sentralbyrå: Andelen samer i kommunen var fra 1930 til 1950 redusert fra 44% til ingenting! (Bjørklund 1985:12) Selv om landet i mellomtiden var okkupert og folk fra Kvænangen måtte evakuere området i 1944-45, vet vi at det stort sett var de samme familier og mennesker som bodde i kommunen etter 2. verdenskrig. Den etniske registreringa i folketellingene enda så problematisk den er, anskueliggjør den drastiske «forsvinninga» eller identitetsskifte av den samiske befolkninga i «overgangsdistrikter», det vil si områder som var blitt etnisk blandet med et betydelig innslag av etnisk norske og norsktalende for øvrig. Langt inn på 1900-tallet var dette ensbetydende med sjøsameområder.

Harald Eidheim leverte tidlig noen inspirerende arbeider som dels fikk faghistorisk betydning for hans sosialantropologiske fagfeller og som i tillegg kom til å danne grunnlaget for en breiere kulturell og politiske forståelse av hva som hadde foregått og fremdeles foregikk i de samiske områdene i etterkrigstida.

Fornorskingsproblematikken ble i Eideheims magisteravhandling fra 1958 tematisert som en befolkningsmessig «opp-hopning» i Indre-Finnmark. Han klargjør detaljert hvordan nordmennenes holdning overfor samene gir seg utslag i negativ diskriminering. Og han lanserer hypotesen om at nordmenns, der iblant de offentlige organers, holdninger blir mer og mer negative jo nærmere man kommer de samiske kjerneområdene. Denne diskusjonen blir i den lille, men klassiske, studien «*When Ethnic Identity is a Social Stigma*» fra 1971 løftet opp på et mer generelt nivå. Her insisteres det på at samenes samtidssituasjon må sees først og fremst som en del av de statssamfunn som samene som minoritet (og i senere skrifter som urfolk) lever innenfor. Det var ikke samenes «virkelige» historie som hadde betydning, men heller samtidens oppfatning og opplevelse av samenes fortid. Og innafor denne forståelses-horisonten ble «det samiske» sett på som fattigslig, gammeldags, bakstreversk og – i mange kretser – som hedensk. Den asymmetriske maktrelasjonen mellom nordmenn, den norske offentlighet og samene førte til at samiske kulturtrekk ble henvist til den private sfæren, mens den ble forsøkt skjult i den offentlige sfæren.

Det sosialantropologiske paradigmet på fornorskinga har ikke resultert i noen sammenfattende monografi over fornorskingsprosessens konsekvenser. Trolig er dette en indikasjon på hvor sammensatt og tabubelagt dette emnet er, i hvert fall blant de grupper som ble mest utsatt og som gjennomgikk de smerteligste erfaringer. Tradisjonell forskning vil møte mange problemer og støte på etiske dilemmaer. På den ene siden kreves det stor fortrolighet med informantene for å kunne samle inn opplysninger og data og komme i dialog med informantene. Og på den andre siden er den informasjon forskerne på denne måten får tilgang til så mangslungen, tve-tydig og sårbar for informanten at den bare kan brukes med den største omhu (Nergård 1994). Tradisjonelle metoder for

innsamling av historisk materiale har hatt problemer med å fange opp relevante data om emnet. Frykten for å bli konfrontert med selvfornektelse av sin samiske fortid eller skammen over episoder fra skoletida, kan være grunner til at livsløpsintervjuer fra overgangsdistriktene er så overfladiske og generelle når de kommer inn på barndom og skoletid. Et intermeso under et intervju av et eldre ektepar fra Skånland i Sør-Troms gir en god indikasjon i så måte. Da kona hadde fortalt at læreren «flirte» og «aptes» over dem fordi elevene bare kunne samisk da de begynte på skolen (på 1920-tallet), avbrøt mannen henne med følgende påminning: «*Nu er det sagt nok. Eg skal sei deg, du har fortelt så grundig og korrekt at du behøver ikkje å legge til verken A eller B.*»² Det var tydelig at man hadde kommet inn på et tema der man raskt nådde en smertegrense (Minde 1993:24f.). Denne type reaksjoner er for øvrig typiske for møter mellom en dominerende kultur og en minoritetskultur. Da forskerne gjennomførte sine intervjuer under det tverrfaglige prosjektet om følgene av statens politikk overfor romanifolket, var skjuling versus åpenhet et aktuelt tema for mange (Hvinden 2000:27). Dette prosjektet viste likevel hvor langt man kan komme i klarlegging av slike følger når ressurser stilles til rådighet for en tverrfaglig forskningsinnsats. Som det vil framgå av det følgende, etterlyser vi fremdeles en tilsvarende innsats i forbindelse med samenes historie.

Faser, motiv og innhold i fornorskingspolitikken³

Den lange fornorskingsperioden kan deles inn i flere faser. Det blir gjerne gjort på bakgrunn av hvilke årsaker som drev fram denne politikken, hvilke folkegrupper – samer eller kvener – som sto mest i fokus, hvilke midler som ble tatt i bruk og graden av samordning som fant sted.

Overgangsfasen, ca. 1850-1870

I den unge norske staten etter 1814 hadde den første generasjon av embetsmenn som

² Henry Mindes intervjusamling fra *Stuoranjárga*, tatt opp 27.11. 1990

³ Hele dette avsnittet bygger spesielt på Knut Einar Eriksen og Einar Niemi: *Den finske fare* (1981, se særlig s. 113 ff.; 256 ff.; 298 ff.). Henvisninger til annen litteratur er bare tatt med i den grad disse supplerer eller modifiserer Eriksens og Niemis framstilling i dette verket.

i embeds medfør kom i kontakt med same-
ne, sidestilt deres språk med det norske. Å
tale morsmålet var en menneskerett mente
man med grunnlag i arven fra humanistisk-
romantiske strømninger i samtida. Den
fremste talsmann for disse strømninger
ble presten N.V. Stockfleth som oversatte
og utga en rekke bøker på samisk til bruk
i skolen og kirka. Stockfleths linje hadde
fått sterk støtte fra embetsmannspartiet på
Stortinget og i regjeringen. Denne – med
vår tids øyne – «liberale» språkpolitik-
ken møtte imidlertid motstand blant de
kondisjonerte i Finnmark, særlig da Stock-
fleth sidestilte samene og kvenene kultur-
politisk. I 1848 og de påfølgende samlinger
kom Stockfleths linje i språkpolitikken
under heftig debatt på Stortinget. Disku-
sjonen innevarslet en hardere holdning fra
myndighetenes side overfor minoritetene i
nord.

I den første fasen kom tiltakene til å
rette seg mot samene i såkalte overgangs-
distrikter. Fra 1851 opprettet Stortinget en
egen budsjettpost, det såkalte «*Finnefon-
det*», for å fremme undervisning av norsk
i overgangsdistriktene og for å sørge for
opplysning av det samiske folket. For å få
en antydning om hvilken størrelsesorden
denne innsatsen besto i sammenliknet
med hva som i dag blir bevilget til samiske
formål samlet gjennom Sametinget og alle
departementene, har jeg satt opp denne
tabellen:

Tabell 1:

Finnefondet, årlige bevilgninger og promille av statsforvaltningens utgifter.

	Årlige bevilgninger fra finnefondet i kr.	I promille av statsforvalt- ningens utgifter
1865 (1864/65)	4000	0,19
1870 (1869/70)	11200	0,53
1880 (1879/80)	20000	0,67
1890 (1889/90)	31000	0,82
1900 (1899/1900)	25300	0,39
1910 (1909/10)	90000	1,01
1920 (1919/20)	189200	0,34

Kilde: Årlige bevilgninger er hentet fra Larsson 1989:58 (tabell 1) og promille av statsforvaltnings utgifter er be-
regnet ut fra Historisk Statistikk 1978, tabell 234, kolonnen «utgifter i alt».

4 Et eksempel på dette var Stortingens bevilgning til veilbygginga i Sør-Varanger i årene 1869-76 som var på til sammen 80 000 kr, i gjennomsnitt 11 400 kr. pr. år. Saken ble
sterkt prioritert som et instrument i fornorskningens tjeneste (Eriksen og Niemi 1981:70f). Gjennomsnittetssummen er like stort som Finnefondets årlige midler i samme
periode.

blant samer og kvener. Mens fornorskings-tiltakene i den første fasen var motivert ut fra sivilisatoriske og nasjonalistiske hensyn, kom sikkerhetspolitikk der «de nasjonale hensyn» ble avgjørende både for mål og strategi. Det var dette som var bakgrunnen for at Stortinget i 1868 vedtok at Finnefondets midler skulle omfatte tiltak som også var rettet mot den kvenske befolkninga. Denne posten på statsbudsjettet ble på få år mer enn fordoblet (se tabell 1).

En rekke innskjerpinger ble etter hvert innført. Et sentralt redskap ble en instruks som direksjonen for Tromsø Stift i 1880 utarbeidet for lærerne i overgangsdistriktene. Instruksjonen slo fast at alle samiske og kvenske barn skulle lære å tale, lese og skrive norsk, mens alle tidligere passuser om at barna skulle lære morsmålet ble strøket. Lærere som ikke kunne vise gode resultater i denne språklige avkodifiseringsprosessen eller «ombytte av sprog» som det ble kalt, fikk ikke lønnpålegg. For en som hadde undervist i 7 år utgjorde det mellom 23% og 30% av lønna (Larsson 1989:113). Samiske eller kvenske lærere så ingen hensikt i å søke dette pålegget, mens norske lærere ble økonomisk avhengig av å dokumentere den iver de la i fornorskingsarbeidet (se Bjørklund 1985:263-274). Instruksjonen av 1880 markerte det endelige gjennombruddet for den strenge fornorskingslinja.

Den siste og mest seigdryge skoleinstruksjonen ble lansert i 1898, og fikk klenge-navnet «Wexelsen-plakaten», etter kirkestatsråden. Igjen viste man i begrunnelsene til faren fra øst og igjen innlöp rapporter om forverring av språksituasjonen. Det ble nå fastslått at bruken av samisk og kvensk måtte begrenses til kun det strengt nødvendige, «som hjelpemiddel til at forklare, hvad der er uforstaaeligt for børnene». Instruksjonen befalte lærerne til og med å kontrollere at samiske og kvenske elever heller ikke brukte morsmålet sitt i friminnuttene. Målsetningen ble opprettholdt og skjerpet, mens metodene og omfanget ble endret. Beløp som var blitt brukt til opplæring i samisk og kvensk ved Tromsø Lærerskole falt bort. Selv om disse midlene i stor grad tilfalt studenter med etnisk norsk bakgrunn, mente departementet at

det hadde vært uheldig å signalisere imøtekommelse av denne type behov. Dessuten mente man at prosessen var kommet så langt at det faktiske behovet ikke lenger var reelt til stede.

Selv om kjente «sameaktivister» som Isak Saba og Anders Larsen ble tatt opp som «friplasselever i samisk» ved Tromsø Lærerskole, var det bare et fåtall som kan ha hatt etnisk samisk eller kvensk bakgrunn. Ifølge skoleforskeren Helge Dahl (1957:256) var bare 12 av 187 friplasselever som tok eksamen i perioden 1872-1906 fra Finnmark, altså 6,4%. Vi vet ikke hvor mange av disse som hadde en minoritetsbakgrunn. Også noen fra Troms (51) og Nordland (58) må ha hatt en slik bakgrunn (Smst:256). Til sammenlikning opplyser Dahl for øvrig at mellom 1883-1905 ble det tatt opp 10 samer og 5 kvener ved skolen (smst:248). Skepsisen mot å oppta samiske og kvenske elever var voksende i hele perioden. Alt på slutten av 1860-tallet var direksjonen for Troms Stift skeptisk til samiske lærere: «*Man havde overordentlig Møie med de Fleste af dem, uden dog at kunne bibringe dem nogen tilfredsstillende Uddannelse*» (Sitert etter Dahl 1957:226). I 1877 tok ekspedisjonssjef Hertzberg til orde for yrkesforbud på etnisk grunnlag med følgende begrunnelse: «*Erfaring synes at have godtgjort, at Lærere av ren eller blandet kvensk eller lappisk Herkomst ikke ere skikkede til at befordre Fornorskning blandt sine Landsmænd med den ønskede Fremgang.*» (St.forh. 1878 II, Bilag:12). Dette forslag på yrkesforbud på etnisk grunnlag vant ingen gehør i første omgang, men to decennier senere ga Wexelsenplakaten grønt lys for tiltaket.

Vi har sett at bevilgningene til fornorskings tiltakene økte kraftig på begynnelsen av 1900-tallet (se tabell 1). Bakgrunnen var både en større frykt og oppmerksomhet om «den finske fare» og den nasjonale opphisselsen rundt unionsoppløsninga. I løpet av kort tid ble nye tiltak gjennomført:

- bygging av en rekke skoleinternater rundt om i Finnmark som tok sikte på å isolere elevene fra sine opphavsmiljø.
- det ble satt en stopper for kurs i samisk og finsk ved Tromsø seminar.

- samtidig ble friplassordninga for elever med samisk og kvensk bakgrunn ved samme skole opphevet.
- myndighetene foretrakk lærere med norsk bakgrunn i samiske og kvenske områder, det vil si at man innførte yrkesforbud for samer og kvener i skolen.
- pedagogiske metoder som mest effektivt skulle fremme fornorsking, ble diskutert på lærerstevner og demonstrert av skoledirektøren personlig.

Dessuten ble den statlige kontrollen med fornorskingstiltakene kraftig innskjerpet, spesielt innen skoleverket. Fram til århundreskiftet hadde de lokale myndigheter hatt kontroll med og ansvar for fornorskingsarbeidet, f.eks. kontrollerte soknepresten at tiltakene ble gjennomført i kommunene gjennom sin rolle som formann i skolestyrene. De statlige myndigheter ga Bernt Thomassen i oppgave å sette de nye målsetningene ut i livet. I «Sagai Muittalægje» ble han kalt Bobrikoff etter generalguvernøren som var utnevnt av tsaren for å russifisere Finland. F.eks. deltok han på lærestevnene hvor han selv demonstrerte nye pedagogiske metoder i fornorskingas tjeneste. Av skoledirektørene er Thomassen sin rolle i fornorskingsarbeidet mest beryktet både i samtida – og i dag bl.a. fordi et utvalg av korrespondansen hans som embetsmann er blitt publisert (Hoëm og Tjeldvoll 1980). Vi kan merke oss at begrunnelsen han ga, ikke var bare nasjonalistisk og sikkerhetspolitisk, men også velferdspolitisk. Fornorskinga var, poengterte Thomassen i en beretning til departementet i 1907 «*like meget en velferdssak for den aller største del av Nord-Norges lappiske og kvenske befolkning. Gjennom fornorskningen fører veien til utvikling og fremgang også for dem*» (sitert etter Eriksen og Niemi 1991:114). Med denne overbevisning var myndighetene i sin beste tro om at de på vegne av minoritetsbefolkningene og til deres beste kunne opprettholde målsetningene.

Kulminasjonsfasen: Ca. 1905-1950

I første del av denne fasen ble «tiltak som var blitt lansert tidligere, konsolidert og

ideologiene fasttømret» (Eriksen og Niemi 1981:323). Versailles-freden etter første verdenskrig endret grensene på Nordkalotten. For Norges del resulterte det i felles grense både mot Russland og Finland. Det sikkerhetspolitiske trusselbildet hos norske myndigheter ble forsterket etter den russiske revolusjonen, men etter en kort periode var det fortsatt «den finske fare» som oppmerksomheten dreide seg om. Mellomkrigstida kom derfor til å bli preget av avskjerming overfor Finland og – mer relevant i vår sammenheng – «indre offensiv» ovenfor kvener og samer.

De ulike virkemidlene som fram til da var tatt i bruk og som ble supplert med en rekke nye, ble til slutt samlet under et felles hemmelig organ, Finnmarksnemnden i 1931. Organet markerer kulminasjonen av den norske assimilasjonspolitikken som fortsatte inn i etterkrigstida og som karakteristisk nok ble nokså upåvirket av f.eks. regimeskiftet i 1935. Finnmarksnemnden markerer også den stadig sterkere bindingen som etter hvert oppsto mellom minoritets- og sikkerhetspolitikken og som spesielt karakteriserer den særegne karakter og form fornorskingspolitikken framsto i. Hemmeligholdelsen må i tillegg sees som en reaksjon på den organiserte motstanden fra og kritikken av skolepolitikken på samisk hold. Både frykten for storfinske ambisjoner og samisk mobilisering, førte altså til mer «fordekte» begrunnelser for iverksettelsen av nye tiltak.

Bevilgninger til det før omtalte Finnfondet hadde blitt sterkt opptrappet på begynnelsen av 1900-tallet og ble mer enn fordoblet fram mot krigsutbruddet i 1914. Den store økningen skulle dekke den statlige satsinga på *internater* som et nytt mer effektivt middel i fornorskingsarbeidet. I første omgang ble internatene reist som grensefestninger i kvensk dominerte områder, men senere kom også Indre-Finnmark og Tysfjord med i programmet (Meløy 1980). Straks etter at verdenskrigen var over, tok skoledirektøren i Finnmark karakteristisk nok initiativ for å endre navnet på Finnfondet til en mer «nøytral» betegnelse. Trolig må initiativet sees i sammenheng med de samiske landsmøtene som var blitt

holdt i de foregående år. Departementet fulgte rådet og fra 1921 ble Finnefondet kamuflert som et generelt virkemiddel: «Særbidrag til folkeskolene i Finnmark land-distrikter». Bjørg Larsson som har studert hvordan midlene over Finnefondet ble brukt, konkluderer med at «bevilgningene til finnefondet fortsatte som før» (Larsson 1989:31).

Chr. Bryggfeld var en av etterfølgerne til Thomassen i embetet som skoledirektør og statens hovedkontrollør av fornorskings-tiltakene fra 1923 til 35. I forskningslit-teraturen har han blitt karakterisert som den mest steile og brutale av skoledirektørene (Meløy 1980:94 og Eriksen og Niemi 1981:257 ff.). Han tok avstand fra alle krav som ble reist på samisk hold, dels ut fra klare rasemessige synspunkter:

«Lappene har hverken hatt evne eller vilje til å bruke sitt språk som skriftspråk. (...) De få individer som er igjen av den oprin-nelige lappiske folkestamme er nu så dege-nereret at det er lite håp om nogen forand-ring til det bedre for dem. De er håpløs og hører til Finnmarkens mest tilbakesatte og usleste befolkning og skaffer den største kontigent herfra til vore sidsykeasyler og åndssvakeskoler.» (Sitert etter Eriksen og Niemi 1980:258)⁵

Ifølge Bryggfeld var fornorskinga av sa-mene en udiskutabel sivilisatorisk oppgave for den norske staten som følge av nord-mennenes rasemessige overlegenhet. Her skilte han mellom samer og kvener siden han anså de sistnevnte som et kulturfolk, de «driftigste og dyktigste» i Finnmark. At kvenene måtte fornorskes, var ene og alene av sikkerhetspolitiske årsaker.

Fra midten av 1800-tallet skilte ikke myndighetene mellom samiske og kven-ske elever mht. fornorskingstiltakene i skoleverket. Men som eksemplet Bryggfeld ovenfor viser, begynte man i mellomkrigsti-da oftere å foreta en distinksjon her. Denne ulikebehandlingen kunne for samenes del være av negativ karakter, basert på en sivil-

isasjonsskala der samene kom til kort. Eller den kunne være positiv ut fra et historisk argument: I motsetning til kvenene, som var for innvandrere å regne, var samene et gammelt urfolk på Nordkalotten.

Denne forskjellsbehandlingen av samer og kvener ble da også gjennomført i *Lov om folkeskolen i 1936*. Den tidligere adgangen til i nødsfall å bruke finsk som hjelpespråk, på linje med samisk, falt nå bort. Skolelo-ven av 1936 var med andre ord en ytterli-gere innskjerping overfor kvenene. Den ble begrunnet med at samene hadde spesielle rettigheter som urbefolkning og at mange av dem ikke behersket norsk. Et underlig-gende motiv var sikkerhetspolitiske, men dette kom bare til uttrykk i uoffisielle be-tenkninger, ikke i offentlige stortingsdebat-ter. Den nye arbeiderpartiregjerings fulgte med andre ord opp de tidligere borgerlige regjeringers fornorskings- og assimila-sjonspolitik.

Avviklingsfasen: Ca. 1950-1980

Formelt gjaldt instruksene fra 1898, Wexel-sesplakaten, inntil Stortingets behandling av Samekomiteens innstilling i 1963 (Inn-stilling 1959, s. 58 f. og Stortingsmelding 21 (1962-63)).⁶ Påbudene i instruksene var altså gjeldende utover hele 1950-tallet, ja, enkelte steder har vi belegg for at de ble praktisert et godt stykke inn på 1960-tallet. I Tor Edvin Dahl bokrapport (1970:150)) forteller en lærer som var fra Oslo:

«Så var det å passe på at barna aldri snakket samisk eller finsk, vi hadde fått beskjed fra skolestyreren at de ikke fikk lov til å snakke sitt eget morsmål, heller ikke i friminuttene eller før og etter skoletid. Det skulle være norsk, dermed basta.»

At Den gamle ånd ennå gikk igjen på 1960-tallet, blir ytterligere bekreftet av en liten skildring historikeren Anders Ole Hauglid (1984:65) fra Brummundal har gitt av sitt møte med eventyrlandet:

«Forunderlige Finnmark -, det var en opplevelse av å være kommet til utlandet:

⁵ Det må bemerkes at så vidt jeg vet har ingen undersøkt om det er empirisk belegg for påstanden om at samene var overrepresentert mht. sinnslidelser. Om dette skulle vise seg å være korrekt, er det nærliggende å tro at fornorskingstiltakene i skolen har vært en medvirkende årsak.

⁶ Skolesituasjonen for samene i Finnmark de første 25 år etter Den andre verdenskrig er ellers behandlet i *Melding om skolene i Finnmark 1945-1970*, s. 32-37 («Norsk skolepolitikk i samiske områder de siste 25 år. En oversikt» av daværende konsulent i samiske språkspørsmål Odd Mathis Hætta) og s. 42-43 («Søring» i skoledirektørstolen» av Arthur Gjermundsen).

«Alle kan norsk. Ingen behøver å snakke finsk eller samisk», var beskjeden vi fikk! -Inntil Internatstyrelsen gjorde meg oppmerksom på at samisk og finsk var deres morsmål og at Internatet var deres annet hjem. I dag 20 år senere kan man gremmes.»

Begge beretningene stammer fra Porsanger, men det ligger nær å tro at den aktive fornorskinga ble drevet i og utenfor skoletimene også andre steder i Troms og Finnmark så sent som på 1960-tallet, til og med etter at Stortinget hadde foretatt jordpåkastelse over Wexelsen-plakaten. For Nord-Troms har det blitt påvist at lærerstaben i mellomkrigstida i hovedsak besto av tilflyttere som var besjelet av myndighetenes program om å utbre norsk språk og kultur. Det fins eksempler på at lærere ga offentlig uttrykk for rasistiske holdninger. Skolen hadde med Bråstad Jensens (1990:141) formulering:

«(...) *uheldige følger for utviklinga av sjølbildet til mange samiske og kvenske elever. På skolen fikk de jo mer eller mindre utilsløret vite hvor liten verdi deres morsmål og deres kulturelle forankring i det hele tatt hadde.*»

Det er ikke her plass å gå nærmere inn på spørsmål om hvordan forholdet mellom skole og lokalsamfunn utviklet seg og si noe om hvilke resultater, rent kunnskapsmessig, skoleutviklinga i fornorskingsperioden førte til. En større undersøkelse om disse spørsmål har vi først fra 1960-tallet, ved overgangen fra folkeskolen til 9-årig skole i de sentrale nordsamiske områder. Den gangen lå elevprestasjonen i gjennomsnitt markert under normalplanens minstekrav og det hadde i løpet av hele 1900-tallet skjedd en økende avstand mellom skolen og samene, sosialt og kulturelt (Hoëm 1976, a og b).

Fornorskingspolitikkenes virkninger

Det er sagt at fornorskingspolitikken «var de samlede tiltak og tankegangen bak totaliteten i fornorskingsarbeidet» (Eriksen og Niemi 1981:61) og at den i vår sammenheng «stilte samene krav om å være andre

enn seg selv» (Nergård 1994:58).

Fra historien kan man trygt slå fast at den statlige innsatsen for å få samene (og kvenene) til å legge bort språket sitt, endre grunnverdiene i kulturen og bytte den nasjonale identiteten sin, har vært omfangsrik, langvaring og målbevisst. Omlegging av sosiale institusjoner må ha fått dyptgripende konsekvenser for enkeltmenneskenes forhold til hverandre. Den statlige innsatsen kunne i en viss grad støtte seg på en eksisterende hverdagsrasisme, men den bidro nok i seg selv til en massiv nedvurdering av de som ble utsatt for denne politikken. Det har likevel blitt pekt på hvor bemerkelsesverdig liten den sosiale uroen var under hele denne moderniserings- og fornorskingsperioden. Det er stor konsensus om at dette skyldes *avmakt* på grunn av de ekstremt ulike maktforholdene mellom statsforvaltningen som den utøvende part og de enkeltindividene som var gjenstand for endringene (Aubert 1982; Eidheim 1971; Eriksen og Niemi 1981; Hoëm 1976(a og b)).

Eriksen og Niemi har lansert som «en rimelig hypotese» at uten «den finske fare» «ville ikke den fornorskingspolitikken overfor samene blitt gjennomført såvidt strengt over så langt tidsrom» (Eriksen og Niemi 1981:333, se også s. 125). Vi har i tråd med denne konklusjonen sett at etter ca. 1870 ble fornorskingspolitikken i Finnmark skrudd stadig strammere som følge av den økte kvenske innvandringa. Nyere forskning har likevel trukket fram at myndighetenes politikk overfor samene sør for Finnmark, særlig reindriftssamene, i like høy grad var preget av nasjonale, sosialdarwinistiske og rasistiske motiver. Den lange prosessen fram mot en avtale mellom Norge og Sverige om reinbeitespørsmålet i 1919, reinbeitekonvensjonen, har historikeren Roald Berg karakterisert som «enda en seier» for «den norske innskrenkningspolitikken overfor den samiske kulturen» (Berg 1998:182) og i verket *Norsk utenrikspolitisk historie*, konkluderer Berg behandlingen av denne saken slik:

«*Reinbeitekonflikten med Sverige fram til 1919 var det utenrikspolitiske uttrykket for den hardhente fornorskingspolitikken*

som fulgte av koloniseringen sørfra, den indre konsolidering og ekspansjonen inn i det gamle sameland» (Berg 1995:143).

Om man går nærmere inn på den økonomiske utviklinga enn det jeg har hatt anledning til å gjøre i denne omgangen, kan man se at marginaliseringa i en betydelig grad var et resultat av fornorskingstiltakene sett i en vid sammenheng (Minde 2000:81-103). Resultatet i de sjøsamiske områdene var at samene «forsvant» fra folketellingene og samiske interesser og identitet i fiskerinæringa ble stigmatisert (Drivenes 1982:144f; Eythórsson 2001). Med andre ord har studier som er gjort om den norsk-svenske reinbeitetekonflikten, reindrifta i Norge nasjonalt og regionalt (Berg 2000) og lokalsamfunn i Sør-Troms og Ofoten (Minde 2000) både utfylt og modifisert Eriksen og Niemis arbeide på dette punktet.

Fra annen forskning vet vi at denne form for avmakt som minoritetene opplevde under fornorskinga har sosialpsykologiske konsekvenser. På den ene siden aktiviseres forskjellige forsvarsmekanismer for å tilpasse seg til det sosiale trykket og de nye forholdene. Men dersom trykket fra omgivelsene blir sterkt og vedvarende nok, vil det på den andre siden «komme til å prege eget selvbilde, undergrave selvrespekt og egenverdi, og i verste fall lede til selvforrætt og overdreven kritisk innstilling til andre medlemmer av ens egen gruppe» (Hvinden 2000:19).

Hva var følgene for folks identitet og selvfølelse?

Siden Bjørnstjerne Bjørnsons bondefortellinger og Arne Garborgs romaner i norsk litteratur finner man utallige skildringer av skolens overgrep mot barn, på basis av stands- og klassemessige forhold. En kunne vente mange slike beretninger om det som hadde foregått i over et hundreår i de 50 internater og 70 skolehus, om vi bare begrenser oss til Finnmark.

Som nevnt innledningsvis mangler vi i stor grad historisk og samfunnsvitenskapelig forskning om de sosialpsykologiske

konsekvenser av fornorskinga om samer – og for øvrig også kvener. Jeg skal likevel sammenfatte noen observasjoner på bakgrunn av vitnesbyrd som opp til i dag er kjent i litteraturen og i minnesamlinger. Hvordan oppfattet skolebarn selv sitt møte med skolen? Hvilke konsekvenser fikk fornorskingspolitikken for utviklinga i en kritisk fase i unge menneskers livsløp?

Innføring av en ny pedagogisk metode – en episode

I faglitteraturen kjenner man til få episoder som kaster lys over den *kulturkollisjon* som må ha vært repetert daglig rundt om i skolestuene. Historikeren Regnor Jernsletten har trukket fram en episode som ble omtalt i Anders Larsens blad «Sagai Muitalægje»: Hendelsen som omtales fant sted under skoledirektør Thomassens reise i Porsanger i 1903. Thomassen overtok en skoletime i Lakselv og ønsket å demonstrere hvordan den nye metoden i fornorskingspedagogikken, anskuelsesundervisningen,⁷ skulle utføres i praksis.

«Skoledirektøren ropte til et av barna «Gaa ud! Gaa ud!» og da barnet ikke forsto det fremmede språket, så tok skoledirektøren ham i nakken og heiv han ham ut på gangen med ordene «Gaa ud!» Barnet ble skremt og skar i å gråte. Så skulle et av de andre barna hente ham inn igjen etter skoledirektørens bud -også denne gang «Gaa ud! Gaa ud!» Det gikk med det barnet som med det første. Deretter hentet skoledirektøren seg en stakk og pekte rundt i rommet på forskjellige ting med den. Og når barna ikke forsto hans fremmede tale, slo han i bordet med stokken så det sang. Og da forsto barna slett intet av undervisninga da de var blitt aldeles forskremte.» (Jernsletten 1998:50, oversettelse ved Jernsletten)

Skoledirektøren lot ikke dette stå uimotsagt. Hans versjon som ble oversatt til samisk og trykt i samme avis, bekrefter stort sett det som konkret ble gjort, men gir en helt annen tolkning:

«Skoledirektøren viste hvordan

⁷ Dette var en metode som skulle erstatte behovet for samisk og kvensk språkopplæring blant lærerne.

undervisningen kunne skje ved anskuelsesmetoden, uten bruk av samisk eller kvensk. Det som skulle innlæres, var ordet «ude». Et barn ble for anledningen satt ut, og de andre spurt hvor han er. Svaret skulle være: «Johan er ude.» Etter at dette var terpet flere ganger, blev Johan bedt inn. Han hadde imidlertid misforstått situasjonen. Derfor ble det hele gjentatt med en annen gutt, og Johan skjønnte sin misforståelse. – Læreren var imponert over skoledirektørens enkle og gode undervisningsmåte. – Og den stokken hadde skoledirektøren måtte knakke i bordet ved et par anledninger for å få barnas oppmerksomhet.» (smst:51)

Uansett hvilken versjon som er den mest korrekte i forhold til det som «egentlig» skjedde, blottlegger beretningene det konkrete innholdet i og konsekvensene av de nye pedagogiske metoder. Som vi om litt skal se mer i detalj, sto elevene i daglig fare for å få sitt menneskeverd krenket. Likevel har det paradoksalt nok vært liten omtale av hvordan disse barna opplevde skolen. En utbredt holdning i samiske områder har vært at man ikke skal «rippe opp i det gamle». Kontrasten til de mange og detaljerte skoleminner som fins fra etnisk norske områder, er slående. I de fleretniske miljøer i Nord-Norge der imot synes skolen blant de samiske og kvenske elevene å ha vært nesten like tabubelagt som voldtekt og incest inntil nylig har vært i de vestlige land. Hvordan kan slike paradokser forklares? Her har vi ingen mulighet å gå i dybden, men om tar utgangspunkt i hva folk mer eller mindre implisitt har antydnet, skulle det være nok til å vekke interessen for videre kunnskapssøking.

Elevenes «mestring» av endringene i skolen

Fra tida før andre verdenskrig viser jeg først og fremst til to kjente beretninger som begge ble trykt i presten Jens Otterbechs kampskrift mot fornorskinga, utgitt i 1917 (Hidle og Oterbech 1917).⁸ I denne

artikkelsamlinga skriver to samiske lærere om sitt eget møte med skolen, Anders Larsen (1870-1949) fra Seglvik i Kvænangen⁹ og Per Fokstad (1890-1973) fra Bonakas i Tana.¹⁰ Som en mann som hadde passert middagshøyden minnes Larsen sin egen skolegang på denne måten:

«Jeg kan ikke huske noget av hvad min lærer sa i mine første skoleaar, fordi jeg forstod ham ikke, og dog hørte jeg vistnok ikke til de mindst begavede heller. Utbytting av skolegangen blev saa bedrøvelig liden. Jeg blev aandelig underernært. Jeg tok skade paa min sjæl. Disse aarene hører til de goldeste og ufrugtbareste av mine læreaar. De blev saa at si forspildt, og en forspildt barndom kan aldrig tas tilbake.» (Hidle og Oterbech 1917:35)

Det som sitter igjen hos Larsen, er følelsen av å ha bli oversett og neglisjert. Larsen hadde på den tida blitt presset bort fra lærergjerning i de samiske områder og hadde gitt opp sin sameaktivistiske periode. Det er en resignert manns livserfaring vi møter i beretninga som preger skoleminnene. En skulle vente en annen holdning hos den unge læreren Per Fokstad som virket i heimbygda si i Tana og som sto foran en lang karriere som same- og arbeiderpartipolitiker.

«Aa for nogen hjælpeløse stunder de første skoletimer var! Det var som alle dører var stængte! -Hva sa han? -Det lød saa stivt. -Det foregik noget revolutionært i ens sjæleliv. Den lyse, freidige aapenhet forlot en; den barnlige munterhet forsvandt! Man turde ikke spørre om noget; man gjettet bare. Det kom aldrig over ens læper en uttalelse av forundring over det en saa. Det var som en plutselig var blit gammel. En blev indesluttet. man blev grepet av ensomhetsfølelse. (...) Skoletimene blev saa kjedelige og saa fattige, saa fattige paa indhold.» (Smst:39f)

Vel nok fortelles det om kunnskaps- og opprørstrang, men den blir fortrent av frykt for autoritetene. Bevisstheten om

⁸ Om den debatt boka førte til, se Eriksen og Niemi 1981:121 ff

⁹ Om Anders Larsen, se Bjørklund 1985:324-331

¹⁰ Fokstad har i et intervju beskrevet sin egen livshistorie, se Dahl 1970:7-15. Se Jernsletten 1998:125-128.

hvilke reaksjoner skolen skapte, er forbausende like den vi fant hos Larsen. Et halvsekel senere, i påsken 1970, reflekterte Fokstad over de personlige følger den harde fornorskinga kunne få:

«Av og til når jeg tenker på dette, det er en så stor smerte at jeg ikke får sove. Jeg blir liggende om natten, jeg føler at jeg må snakke ut. Fortelle dette til noen, alt det som smerter, som er blitt tråkket ned —. Det er noe inne i meg som roper: Ikke kvel meg. Noe som trenger luft, som vil opp, som vil leve. Men vi ble brennemerket. Vi ble tråkket ned og jeg kan aldri glemme det. Aldri glemme hvordan det var. Alt ble tatt fra oss. Morsmålet fikk vi ikke lov til å snakke. Ingen hørte på oss.» (Dahl 1970:10)

Igjen understrekes følelsen av å bli sett ned på, ikke å bli satt pris på og å bli oversett. Hos Fokstad førte en følelse av bitterhet som tilsvarende den vi så hos Larsen, til en tidvis aktiv opposisjon mot den gjeldende minoritetspolitikken. Larsen og Fokstad var utvilsomt representative for de samene som fra ca. 1905 til ca. 1920 sluttet seg til den første samiske organisasjonsreisninga (jfr. Jernsletten 1998:49-65). Det kan selvsagt reises spørsmål om i hvor stor grad disse holdninger var utbredt blant samene for øvrig. Vi skal ta noen eksempler fra områder som ikke har hatt noen sterke etnopolitiske organisasjoner før på 1980 og -90-tallet. En same fra Ullsfjord i Nord-Troms f. 1911, som ikke hadde vært samepolitisk aktiv uttalte i et intervju i 1990:

«Jeg lurte på hvorfor læreren ikke snakka samisk på skolen når han var same -Antakelig hadde han ikke lov til det, mente han. (...) Vi va så vant til å bli underkua - det va ikke så nøye med det.»¹¹

En kvinne på omtrent samme alder og fra samme sted hadde ikke bare bitt seg merke i språkets lave status, men mintes spesielt hvordan læreren hadde lagt seg for vane å henge ut elever som ikke behersket norsk: *«Vi hadde en lærer fra Bodø. Han var en*

ekte nordmann. Han gjorde no narr viss det var noen som snakka samisk.»¹² Følelsen av å ha blitt nedvurdert av læreren går igjen hos de som i det hele tatt har kommet inn på skoletida, bl.a. hos denne samekona fra Skånland, f. 1924:

«Da eg begynte på skolen, kunne eg ikkje norsk. Måtte lære. Det blei jo gebrokkent. (...) Eg må mange gang si, når eg tenke tilbake, eg blei mange gong mobba bare for språket, det stakkars samiske språket.»¹³

Skoleminner gjengitt i Tor Edvin Dahls rapport fra Karasjok, Tana og Porsanger i 1970 omhandler tida under og etter andre verdenskrig. Den stammer fra Indre-Finnmark som der den etnopolitiske opposisjonen begynte å slo rot på 1960-tallet (Stordahl 1996). Dahl slipper til en mangslungen forsamling av folk med samisk bakgrunn til orde:

«Språket var samisk, selyfølgelig. Lærerne var de eneste som snakket norsk, og all undervisningen gikk på norsk. Du skjønnte kanskje ikke så mye. Men du pugget bibelhistorien, så du kunne den. I løpet av 4 1/2 år hadde jeg 9 lærere, og ingen av dem kunne samisk.» (Hans Eriksen, skolestyret i Karasjok. Født og oppvokst i Sirma. Ca. 35 år gammel i 1970, Dahl 1970:69).

«Mange er i hvert fall usikre og føler det. Det begynte da du var liten, ikke sant. På skolen, med de evige misforståelsene, alle de små ydmykelsene. Jeg behersket ikke norsk så godt, jeg hadde vanskelig for å uttrykke meg, og ofte sa jeg noe annet enn det jeg ville.» (Albert Johansen, skolestyret, Polmak. Ca 40 år i 1970, smst:74).

«Mer enn 4 års skole har jeg vel ikke hatt da. Etterpå reiste jeg sørpå til en ungdomsskole, og til å begynne med gikk det ikke så verst. Jeg kunne lese mekanisk, men underlig nok, da jeg begynte å skjønne litt gikk det verre. Å skrive nokka, det var ikke lett. Og så hadde vi prøve en gang. Jeg leverte ikke. Etterpå kom læreren bort til meg og spurte hvorfor? Jeg sa at

¹¹ Tove Johansens intervjusamling fra Ullsfjord, referat fra 15.06.1989.

¹² Smst., tatt opp 11.09.1990.

¹³ Henry Mindes intervjusamling fra Skånlandhalvøya, tatt opp 15.05.1991.

det var ikke nokka særlig, så æ hadde ikke villet levere inn. Nå, så får jeg se da, sa han. Etterpå satt han mange kvelder med meg, og det var nok derfor jeg greidde meg såpass som jeg gjorde.» (L.K., snekker, fra Sirma. Ca. 40 år i 1970, smst:92).

«Jeg er vel så enfoldig, det skjønner nok du som kommer fra Oslo og skal lage bok. Men jeg har alltid greidd meg. Til og med norsk har jeg lært meg, enda det skal visst være så vanskelig for oss samer. Jeg forsto ikke et ord på skolen, og læreren ga oss Bibelhistoria, og vi skulle lese. Men noen sammenheng ble det jo ikke.» (R.S., husmor, fra Polmak, ca. 55 år i 1970, smst:118).

«(...) jeg gikk 17 måneder på skole, men jeg lærte ikke et ord norsk og hverken skrive eller lese kunne jeg. Gråsau kalte læreren meg. Kanskje hadde jeg vunnet saken og fått penger fordi jeg ikke lærte noen ting, mange her oppe kunne nok gjort det. Men jeg er ikke slik.» (J.S., gårdbruker, fra Karasjok, 50 år i 1970, smst:138).

«Jeg vet ikke så mye. Jeg kan ikke snakke norsk, bare litt, men det er tungt. Jeg forstår ikke når dem snakker i radioen, det går for fort der. Og ikke kan jeg lese eller skrive, ikke samisk og ikke norsk. Så du skjønner det er ikke så mye jeg kan heller.» (A.S., fra Karasjok, ca. 45 år i 1970, smst:143).

Et fellestrekk som går igjen i disse selvframstillingene fra skoletida, er den forsmedelsen elevene følte når de ble satt utenfor de første årene på grunn av språket. De gjorde alt for å slippe å bli utsatt for spott og spe. Fravær og forsømmelse den gangen skyldtes langtfra alltid fattigdom og sykdom, som anmerkningene i skoleprotokollene viser. De begavede elevene kom seg nok gjennom skolen, men ikke alltid uten minner som ennå kunne svi. Og forbausende mange lærte seg aldri ordentlig norsk. En beretning fra Musken internat i Tysfjord bekrefter det samme inntrykk som

fra Indre-Finnmark. Informanten var født i 1932 og ble senere selv skolelærer:

«Då vi møtte på skolen – det va en heilt fremmed verden. Vi lærte å lese – det e et under – eg forstår ikkje korsen vi klarte det. Æ lærte meg mekanisk. Eg leste jo, men eg forsto ikkje et kvekk (...) Vi gråt og leste lekser – pugga og pugga (...) Korsen eg har kommet gjønna de første skoleåran, det forstå ikkje eg. Det va først i 6. klasse at det norske språk va en tankens redskap (...) Eleva som i dag ville ha både lest og skrevet med litt støtteopplæring, dem huska eg spesielt (...) Eg hadde en jamnaldring. Han dreiv det til, i løpet av de sju år, å skrive entall – og ikkje lærte han å lese. Det som slo meg etterpå, va at han va en kløpper i å regne i hauet.»¹⁴

Den samiske smerten

Et gjennomgående trekk i vår sammenheng er at fortidens hendelser fort fortaper seg i et halvmørke. De menneskelige omkostninger ved de tiltak som ble gjennomført er som alt antydnet, vanskelig å dokumentere. Siden skriftkulturen i mindre grad er utbredt blant minoriteter og siden lojalitet og skamfølelse har vært vanlig, kan en tale om et strukturtrekk, nemlig det at «makten skjuler sine spor» (Hvinden 2000:27-28, jfr. Høgmo 1986, Nergård 1994).

Det er derfor ikke så merkelig at man i faglitteraturen finner forholdsvis få eksempler på organisert motstand blant samer og kvener *direkte rettet mot gjennomføringa av fornorskingstiltakene*. Til det var avmaktsfølelsen blant minoritetsgruppene for stor og de sentrale makthaverne var overbevist om at deres tilslutning heller ikke var nødvendig. Dette ser vi godt demonstrert da fornorskingspolitikken i en kort periode ble angrepet av ledelsen i Finnemisjonen, dvs. kretser innen Den norske kirke. Både skoledirektør Thomassen og biskop Dietrichson¹⁵ ble nødt til å rykke ut til forsvar for fornorskingspolitikken. Hovedargumentene var at det alt overveiende flertall av *meningsberettigede* var for den førte politikken. Opposisjonen ble karakterisert som reaksjonær idet den gikk inn for en

¹⁴ Henry Mindes intervju-samling, tatt opp 29.01.1993.

¹⁵ Biskop i Hålogaland (1910-18)

tilbakevending til tidligere forvirring med hensyn til skolespråket og fordi de overså at fornorskingen ville medføre at samene ble hevet materielt, kulturelt og religiøst. Dessuten hevdet Thomassen og Dietrichson at det var uriktig at samene selv hadde satt seg imot fornorskingen (Eriksen og Niemi 1981:122).

Her overså på den ene siden skoledirektøren og biskopen som hadde ansvar for den samiske befolkninga i nord den tydelige samepolitiske opposisjonen Anders Larsen og Isak Saba hadde representert. Som redaktør av «Sagai Muittalægje» fra 1904 til 1911 var Larsens og Sabas opposisjon på fornorskinga velkjent: Språket er et folks livsnerve, derfor samme rett for samer for som nordmenn «i riket vårt». På den andre siden kunne Thomassen og Dietrichson vise til ytringer på samisk hold som ga dem støtte. Det ser vi av den første store språkdebatten om morsmålet blant samene i «Sagai Muittalægje» i årene 1905-06. Larsen hadde nemlig gitt spalteplass til en samiskskrivende lærer fra Talvik i Finnmark som skrev under pseudonymet «en tenker». Innlegget kunne vært skrevet som en søknad til skoledirektøren om lønnspålegg fra Finnefondet: Uten å lære seg landets hovedspråk kom man ikke langt. Den smule framgang som var skjedd i landet skyldtes nordmenn. Samen var selv ute av stand til å skape seg en bedre framtid. Det var først når neste generasjon samer var blitt fornorsket at samene ville oppnå framgang (Jernsletten 1998:51f). Det var ikke den første og eneste gangen slike synspunkt ble gjort gjeldende blant samer. Offentlig oppmerksomhet ble den samiske forfatteren Matti Aikio til del da han i en riksavis i 1919 ga til kjenne: «*Det moderne liv rykker nærmere og nærmere ind paa en, og det taaler ikke lappisk.*»¹⁶

Denne holdninga til morsmålet begynte trolig å bli ganske utbredt blant samene, spesielt blant de som ønsket å slå seg fram i det norske samfunn enten de var lærere eller forfattere. Det var en utbredt oppfatning i enkelte kyststrøk der samene tid-

ligere var i flertall, at samisk språkkrøkt er fåfenget. Et ektepar i Ullsfjord (f. ca. 1915) hadde tydeligvis et ulikt syn siden de svarte slik på spørsmål om det var problemer for elever som kom fra samiske hjem:

*«Kona: Ja, det veit du jo, det blei til det ...
Mannen: (avbryter) Neida, for alle andre ungan snakka norsk. Selv i de heiman der de snakka samisk, måtte de lære norsk (...) Det va høveligare å bruke det språket som snakkes i Norge. Det e et språk som døyr ut. Ka e det å holde det oppe? Det e de gamle, gamle krokan som ikkje klare å gå meir som ha det samiske. Og dokker på universitetan som arbeie for å få samisk språk opp igjen. Det e berre tull!»¹⁷*

Mens fornorskinga blant de som soknet til samebevegelsen ofte må ha resultert i bitterhet og opposisjon, var altså reaksjonen blant de «lojale norske undersätter» av samisk herkomst ofte skam, enten på vegne av sine forfedre og stammefrender som fremdeles snakket vedkommendes morsmål eller på egne vegne, om eleven selv ikke maktet å lære seg norsk godt nok.¹⁸ samepolitisk hold ble slike holdninger forklart på denne måten: i de samiske og kvenske miljøene, ble presist anskueliggjort av Larsen allerede i 1917:

«Det er desværre faa finneungdommer (dvs. sameungdommer, min anm.) som ikke paa en eller anden maate har tat skade paa sin sjæl under skolens fornorskingsarbeide. Under skolens forhold til finsk (dvs. samisk, forf. anm) er de litt efter litt kommet til at ringeagte sit morsmaal. Man ser jo ofte at saasnart finneungdommen har lært nogenlunde norsk, saa skammer han sig ved sit morsmaal og sin herkomst.» (Hidle og Oterbech 1917:35f)

Vi har sett at «den samiske smerten» – et uttrykk jeg har lånt av pedagogen Jens-Ivar Nergård (1994) – kan ha vært utbredt blant de som var i opposisjon, men sannsynligvis enda mer djupfølt og *traumatisk* blant de som ivrigst prøvde å tilpasse seg fornorskingspresset. Slik sett var det mange

¹⁶ Sitert etter Gjengset 1980:142.

¹⁷ Tove Johansens intervjusamling fra Ullsfjord, tatt opp 11.09.1990.

¹⁸ Tilsvarende sosialiseringprosesser fra nyere tid er beskrevet av Høgmo:1986.

ganger den sistnevnte gruppa som kom til å inneha den alvorligste offerrollen. Å svare på hvorfor det var og slik, er et helt forskningsprosjekt *per se*.

Her skal jeg avslutte med å peke på et moment som har aktualitet den dag i dag og som knytter seg til problematikken om selvbestemmelse, eller riktigere mangel på selvbestemmelse. Fornorskingspolitikken overfor same og kvener ble fra myndighetenes side presenter å være til *deres eget* beste. Som i det ovennevnte eksemplet med skoledirektør Thomassen og biskop Dietrichson var det underforstått at same og kvenene selv ikke visste bedre. Ut fra det bildet embetsmennene hadde av minoritetene, var det ingen grunn til å invitere same og kvener til dialog og medinnflytelse i prosessen. Det som tilsynelatende trengtes var paternalistisk beskyttelse. Selv om virkemidlene kunne motiveres å ha sosial og velferdsmessig innretning, ble de realisert gjennom enveiskommunikasjon og tvang. Man kan med en formulering av Habermas (1998:56f) konkludere med at «(d)et onde er ikke den rene aggresjon som sådan, men noe man føler seg berettiget til. Det onde er det gode på vrangen.»¹⁹

Avsluttende kommentarer

– Vår kunnskap om fornorskingsprosessen er skjevt fordelt. Stor innsats er gjort med hensyn å klarlegge de politiske sidene av fornorskingen. Det er mange åpenbare grunner for denne prioriteringen. Det omfattende kildematerialet av den statlige virksomheten innbyr til dette. Mange av aktørene var mektige menn i sin samtid og noen var fargerike personer. På den andre siden var «ofrene» for denne politikken en stor masse der bare få stikker seg ut og har etterlatt seg kildemessige spor. Mange av dem som ennå lever, vil vegre seg for «å rippe opp i» hvordan

fornorskingen påvirket dem personlig. Jeg vil mene at det er like viktig for oss – og i hvert fall på tide – å få kjennskap til fornorskingsprosessens virkninger som dens årsak. Bare på den måten kan man vurdere aktørenes handlinger fra både maktens og avmaktens side; fra de som introduserte prosessen og fra de som bar byrdene av fornorskingspresset.

- Det står fram som forholdsvis sikkert at fornorskingspolitikken lyktes i å nå sine mål i «overgangsdistriktene», dvs. i sjøsamedistriktene, i hvert fall med hensyn til målet om et språkskifte, og delvis et identitetsskifte. Følgene av fornorskingsprosessen ble individualisert og delvis tillagt skam. Å bli tatt for å være same offentlig var et personlig nederlag. Fatigdom ble knyttet til nordmenns bilde på den autentiske same. Bærekraftige motbilder ble først mulig når den moderne samebevegelsen ga grunnlag for store kollektive aksjoner. De samiske aksjonene under Alta-kampen 1979-82 er de mest kjente, men den ble etterfulgt av en rekke lokale aksjoner som er mindre kjent i den norske offentlighet, som f.eks. «sjøsameopprøret» i Finnmark på 1980-tallet (Nilsen 1998:55-68).
- Jeg har forsøkt å finne et mål for å sammenlikne den offentlige innsatsen for fornorsking med hva som i dag bevilges til samiske formål over statsbudsjettet. Med de forbehold som må tas ved sammenlikninger over tid, vil jeg likevel hevde at den årlige innsatsen fra ca. 1870 sannsynligvis lå på et nivå som tilsvarende dagens samlede innsats over statsbudsjettet for å «rehabiliterer» og styrke det samiske samfunnet. Sånn sett kan man hevde at det vil ta ca. 120 år fra Sametingets opprettelse før den norske stat har «gjort opp» for seg for fornorskingspolitikken.

¹⁹ Denne problematikken reiser grunnleggende etiske spørsmål som i forhold til romanifolkets historie er behandlet av Wyller 2001.

Litteraturliste:

- Aubert, Vilhelm: *Ufred*, Pax Forlag, Oslo 1982.
- Berg, Bård A: *Mot en korporativ reindrift. Samisk reindrift i Norge i det 20. århundre*, Sámi Institutt: Dieđut 2000, no. 3.
- Berg, Roald: *Norge på egen hånd 1905-1920. Norsk utenrikspolitikks historie*, Oslo: Universitetsforlaget 1995.
- Berg, Roald: «Lappekodisillen og unionsoppløsningen 1905»,; Steinar Pedersen (red.): *Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon* Sámi Institutt: Dieđut 1998, no. 3.
- Bjørklund, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen*, Universitetsforlaget 1985.
- Dahl, Helge: *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 til 1905*, Oslo 1957.
- Dahl, Tor Edvin: *Samene i dag – og i morgen. En rapport*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag: 1970.
- Drivenes, Einar-Arne: «Minoritetene i nord – et offer for norsk sikkerhetspolitikk og ekspansjonisme», *Heimen* vol. XIX (1982).
- Edvardsen, Edmund: *Den gjenstridige allmue*, Oslo: Solum Forlag A/S 1992
- Eidheim, Harald: *Aspects of the Lappish Minority Situation*, Universitetsforlaget 1971.
- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi: *Den finske fare*, Universitetsforlaget 1981.
- Eythórsson, Einar: «The Coastal Sami, a Pariah Caste of the Fisheries» Paper presented at the 7th Circumpolar University Co-Operation Conference, 19th-21st August 2001, Tromsø
- Fjellheim, Rune: «Selvbestemmelse og økonomi»,; Nils Oskal (red.): *Samisk selvbestemmelse*, Dieđut 2002, no. 2.
- Habermas, Jürgen: *Die postnationale Konstellation*, Frankfurt: Suhrkamp 1998.
- Hauglid, Anders Ole: «Deaivvadeapmi Porsáanguin»/«Om å møte Porsanger»,; Aage Gaup ja Ingunn Utsi (red.): *Ruovttabálgá rái/På hjemveger*, Karasjok (1984).
- Hidle, Johannes and Jens Oterbech (utg.): *Fornorskningen i Finnmarken*, Kristiania 1917
- Hvinden, Bjørn: «Innledning: Fra fordømmelse til respekt og verdighet»,; Bjørn Hvinden (red.): *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*, Fagbokforlaget 2000.
- Hoëm, Anton: *Makt og kunnskap*, Oslo 1976 (a).
- Hoëm, Anton: *Yrkesfelle, sambygding, same eller norsk*, Oslo 1976 (b).
- Hoëm, Anton og Arild Tjeldvoll: *Etnopolitikk som skolepolitikk*, Universitetsforlaget 1980.
- Hoxie, Frederick E.: *A Final Promise: The Campaign to Assimilate the Indians, 1980-1920*, Lincoln, Neb.: University of Nebraska Press, 1984.
- Høgmo, Asle: «Det tredje alternativ»,; *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1986:5.
- Innstilling 1959: *Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål*, Mysen 1959.
- Jensen, Eivind Bråstad: «Den norske skoles rolle i fleretniske samfunn i Nord-Troms på trettitallet»,; *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 1990:3.
- Jernsletten, Regnor: *Samebevegelsen i Norge: Ide og strategi*, Skriftserien – Sámi dutkamiid guovddáš, no 6, Tromsø 1998 (historija váldofága čálus, Tromssa universitehta 1986).
- Larsson, Bjørg: *Finnfondet – Et fornorskninginstrument, hirstorja váldofága čálus, mii ii leat prentejuvvon*, Tromssa universitehta 1989).
- Melding om skolene i Finnmark 1945-1970.
- Meløy, Lydolf Lind: *Internatliv i Finnmark*, Oslo 1980.
- Minde, Henry: «Språk, etnisitet og fornorskning i nord fram til 1940», i: *Utredning om tapt skolegang. Rapport fra et arbeidsutvalg vedr. samer som har tapt skolegang under 2. verdenskrig*, (addon Gieldda- ja bargodepartementii) 17. juni 1993.
- Minde, Henry: *Dikning og historie om samene på Stuoranjárga*. Rapport I, Skoddebergprosjektet, Sámi Institutt: Dieđut 2000, no. 4.
- Nergård, Jens-Ivar: *Det skjulte Nord-Norge*, ad Notam, Gyldendal 1994.
- Niemi, Einar: «Kultur møte, etnisitet og statlig intervensjon på Nordkalotten»,; Andersson, Boström (red.): *Den Nordiska mosaiken: språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar:*

Humanistdagarna vid Uppsala universitet 1997,
Uppsala 1997.

Nilsen, Ragnar: *Fjordfiskere og ressursbruk i nord*,
ad Noam Gyldendal 1998

Stordahl, Vigdis: *Same i den moderne verden*,
Davvi Girji O.S 1996.

Stortingsforhandlinger 1878, bd. II.

Stortingsmelding 21 (1962-63).

Wyller, Trygve: «Se det blev fantefølgets jul».
Skam og skamløshet mellom integrasjon og
selvrealisering», in: Trygve Wyller (ed.): *Skam*.
Fagbokforlaget 2001.

Henry Minde

Henry Minde, født 1945, er professor i historie ved Universitetet i Tromsø. Der underviser han i samisk og urbefolknings juridiske, politiske og kulturelle historie. Han har forsket på ulike aspekter innenfor samisk historie, som demografisk, kulturell og juridisk historie. Han har mottatt en pris fra regjeringen i Canada og har studert urfolks historie ved McGill universitetet (1990-91) og ved Dartmouth College (1999). Han arbeider nå på et tverrfaglig prosjekt. *The Challenge of Indigenism: Politics of Rights, Resources and Knowledge*, som han også er koordinator for. Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd. Han har vært medredaktør for de engelskspråklige utgivelsene, *Becoming Visible* (1995) og *Indigenous Peoples: Resource Management and Global Rights* (2003) og har publisert en rekke artikler som omhandler samenes og urfolks historie. Noen av disse artiklene er også blitt publisert på spansk.

Gáldu – en uavhengig, aktuell og pålitelig kilde om samers og andre urfolks rettigheter

GÁLDU – Kompetansesenteret for urfolks rettigheter har til formål å øke kunnskapen om og forståelsen for samiske og urfolksrettigheter. Virksomheten går bl.a. ut på å samle inn, tilrettelegge og formidle relevant informasjon og dokumentasjon om urfolksrettigheter nasjonalt og internasjonalt. Målgrupper er alle som søker kunnskap om urfolksrettigheter, herunder skoler, frivillige organisasjoner, offentlige institusjoner og myndigheter.

GÁLDU

Álgoálbmotvuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš
Kompetansesenteret for urfolks rettigheter
Resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples

NO 9520 Guovdageaidnu/Kautokeino Telefovdna +47 7848 8000 Fákša +47 7848 8020 galdu@galdu.org

www.galdu.org